

**DE ITALIAANSE MIGRANTENGEMEENSCHAP IN BELGIE:
GEINTEGREERD (MA NON TROPPO) MAAR MACHTELOOS**

Marco Martiniello

Dit artikel verdedigt de stelling dat de Italiaanse bevolkingsgroep in België, hoewel geïntegreerd in de Belgische samenleving, lijdt aan chronische machteloosheid. Aangetoond wordt dat de Italianen in België globaal gezien een inferieure positie bezetten ten opzichte van de Belgen, doch ook een betere dan die van de recentere migranten van niet-Europese origine. Deze inferioriteit blijft bestaan, ondanks de opkomst van een Italiaans-Belgische economische en intellectuele elite. De verschillen nemen weliswaar af, maar niet als gevolg van enige collectieve actie van de Italianen. In de mate waarin de groep steeds onbekwaam bleef om de nadelen van zijn positie weg te werken, kan men van chronische machteloosheid spreken. Het artikel pleit derhalve voor een analyse van de inpassingsprocessen van migranten in termen van macht en onmacht, eerder dan in termen van integratie.

Het huidige debat over migratie en buitenlandse minderheden gaat quasi uitsluitend over bevolkingsgroepen van Maghrebijnse en Turkse origine enerzijds, en over kandidaat-politieke vluchtelingen uit de vier windstreken anderzijds. Niet alleen in België is dat het geval, maar ook in vele andere landen van Europa. Dit debat wordt gecompliceerd door de vermenging van de problemen van deze bevolkingsgroepen met deze verbonden met de Islam. Deze band is recent nog sterker geworden als gevolg van de Rushdie-affaire, van de opening van een islam-school in Brussel en van de verhitte discussies over het al dan niet dragen van een sluier op school (1). Daardoor gaat het debat over de "integratie" van de migranten in België gemakkelijk over in overwegingen omtrent de mogelijkheden van een vreedzaam en harmonieus samenleven van de oorspronkelijke joods-christelijke bevolkingsgroepen en de islamitische groepen die zich geleidelijk aan in dit land gevestigd hebben.

De blikken zijn daarbij in belangrijke mate gericht op de hoofdstad, Brussel. Dit is niet zozeer omdat de aanwezigheid van verschillende internationale instellingen van de stad een zichtbare ontmoetingsplaats maakt van "luxe-migranten", zoals ambtenaren en zakenlui. Wat verontrust, is de sterke Turkse en Maghrebijnse aanwezigheid in de Brusselse agglomeratie. Deze groepen leveren een groeiend deel van de Brusselse jeugd en hun "integratie", zo wordt gesteld, stoot op heel wat hinderpalen. Meestal wordt daarbij gewezen op de fascinering door de Islam, zelfs door haar integristische variant. Schoolse mislukkingen, werkloosheid, delinquentie, problemen van culturele identiteit worden als zoveel mogelijke aansporingen voor die jongeren gezien om een toevlucht te zoeken in de godsdienst.

Terwijl de migranten uit een islamitisch land angst inboezemen, wordt de bevolking van Italiaanse oorsprong dikwijls als model aangeprezen voor de migranten van jongere datum. Niet alleen politici maar dikwijls ook onderzoekers stellen de Belgische Italianen voor als symbolen van een volkomen geslaagde integratie, als de weg die de Noord-Afrikanen en de Turken moeten bewande-

len. Wanneer men het over de huidige problemen van immigratie heeft, wordt van langsom minder aan hén gerefereerd. De pers in het bijzonder heeft velen onder hen als voorbeelden voor het voetlicht gebracht (2). Enzo Scifo, de middenvelder van de Rode Duivels; Sandra Kim (alias Caldarone), winnares van het Eurovisie Songfestival in 1986, Claude Barzotti, Salvatore Adamo, Frédéric François (Francesco Baracato voor de burgerlijke stand), allen zangers; Elio di Rupo, afgevaardigde in het Belgische én Europese parlement. De schijnwerper, die ooit op de Italianen als probleemgroep gericht was, staat nu op de Maghrebijnen en Turken. Op die manier wordt de illusie gewekt en versterkt dat België de beste der werelden is voor de Italianen.

De opzet van deze bijdrage is juist om deze ballon door te prikken. Ongetwijfeld heeft er een "integratie" plaatsgevonden, maar de Italiaanse gemeenschap in België wordt nog altijd gekenmerkt door een relatieve machteloosheid. Deze machteloosheid heeft haar wortels in een voortdurende achterstandspositie op verschillende domeinen. Meer bepaald gaat het over socio-professionele kenmerken, het juridisch-politiek statuut, de onderwijspositie, de plaats op de huisvestingsmarkt en over de manier waarop de Belgen deze positie waarnemen. Uit het onderzoek kan men besluiten dat de Italiaanse gemeenschap in België chronisch achterop ligt bij de Belgen, alhoewel ze tegelijk gunstig afsteekt tegenover de migranten van recentere datum. Deze achterstand is er gekomen ondanks de aanwezigheid van een geheel van goed gestructureerde en van oudsher bestaande etnische organisaties bij de Italianen. De Italiaanse gemeenschap in België heeft zich bij haar onmacht moeten neerleggen, in de mate dat ze er niet in geslaagd is om op eigen initiatief haar positie beduidend te verbeteren op die domeinen die we nu één voor één zullen onderzoeken. Enige vooruitgang is er ongetwijfeld te zien. Die is evenwel veeleer het resultaat van een globale maatschappelijke ontwikkeling, die ook aan de Italianen niet is voorbij gegaan, of van persoonlijke ondernemingszin, dan wel van het lukken van projecten die opgezet werden door

Italiaanse instellingen en verenigingen in België, via hun leiders.

1. De socio-professionele kenmerken van de Italiaanse gemeenschap in België.

De na-oorlogse immigratie van Italianen in België was hoofdzakelijk bedoeld om leegstaande arbeidsplaatsen te vullen in de mijnbouw (Martens, 1976). Geleidelijk aan zijn deze arbeidskrachten dan over de hele economie uitgezwermd. De vraag blijft evenwel of met deze verspreiding ook een stijging gepaard ging op de socio-professionele ladder? Zelfs wanneer de gegevens op dit gebied niet erg overvloedig zijn en bovendien niet erg recent, toch dwingen ze ons ertoe om deze vraag met een - genuanceerd - "neen" te beantwoorden.

1.1. Tewerkstelling.

De verspreiding van de Italiaanse arbeidskrachten over de verschillende sectoren van de economie wordt bevestigd door tabel 1. De belangrijkste vijf sectoren waar Italianen tewerkgesteld zijn, zijn respectievelijk de winning en verwerking van niet-energetische delfstoffen en de chemische nijverheid (19,7%), handel en horeca (19,4%), metaalverwerkende nijverheid en fijnmechanische industrie (16,4%); de bouwnijverheid (13,2%) en "overige dienstverlening" zoals persoonlijke en culturele dienstverlening en ontspanning (12%).

We beschikken over verschillende bronnen om het aandeel van arbeiders te meten in de actieve bevolking van Italiaanse nationaliteit in België; deze zou 72% bedragen. Dit aandeel wordt ook naar voren geschoven door het Italiaans Ministerie voor Buitenlandse Zaken in 1986-87 (3). Een lager cijfer komt te voorschijn uit een studie die gemaakt werd in opdracht van de A.C.L.I. (4) die gebaseerd is op gegevens uit 1983 van hetzelfde ministerie: 69%. Wanneer we beide cijfers vergelijken, dan zou het aandeel van arbeiders in de Italiaanse actieve bevolking met 3% gestegen zijn op die drie jaren tijd.

DE ITALIAANSE MIGRANTENGEMEENSCHAP IN BELGIE

Tabel 1: Samenstelling van de Belgische beroepsbevolking van Italiaanse nationaliteit naar bedrijfsafdeling en positie in het bedrijf.

Positie in het bedrijf.	Werkgever en zelfstandige	Loontrekk. openb. sector	Bediende private sector	Arbeider private sector	Totaal	%
Bedrijfsafdeling.						
Landbouw, energie- en waterhuishouding	28	34	130	2162	2354	(2,9%)
Winning en verwerking niet-energ. delfstoffen.	68	11	1233	14771	16083	(19,7%)
Chemische industrie						
Metaalverwerkende Industrie						
Fijnmechanische industrie	95	20	1489	11823	13427	(16,4%)
Andere verwerkende industrie.	227	12	621	6039	6899	(8,4%)
Bouwnijverheid.	960	19	508	9287	10774	(13,2%)
Handel, restaurants, cafés.	4165	25	3817	7846	15853	(19,4%)
Vervoer en communicatie.	109	267	390	858	1624	(2%)
Bank- en verzekeringswezen, dienstverlening tbv. ondernemingen.	144	29	1519	357	2049	(2,5%)
Overige dienstverlening	817	3691	1617	3689	9814	(12%)
Onbekende activiteiten.	159	60	586	2093	2898	(3,5%)
Totaal	6772	4168	11910	58925	81775	(100%)
%	(8,3%)	(5,1%)	(14,6%)	(72%)	(100%)	

Bron: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Algemene volks- en woningtelling op 1 maart 1981, tabel 02.04, pagina's 1, 2 en 3.

Volgens een vrij recent onderzoek van A. Bastenier en F. Dassetto (1988) (5), zouden 76% van de beroepsactieve Italiaanse mannen arbeiders zijn. Tenslotte zijn er de resultaten van een studie van Labos (6), waaruit we kunnen afleiden dat hun aandeel 75% zou bedragen. Uit elk van deze schattingen blijkt één zaak zeer duidelijk: dat de overgrote meerderheid van de beroepsactieve Italiaanse bevolking in België uit arbeiders bestaat, weze dat "slechts" 69% of "zelfs" 76%.

De studie van Bastenier en Dassetto (1988: 6) laat ons overigens toe om vast te stellen dat de Italiaanse gemeenschap in dit opzicht een middenpositie bekleedt. Aan de ene kant van de waaier bevinden zich de Belgen, met een aandeel van 47% arbeiders in hun beroepsbevolking; aan de andere kant de Marokkanen (88%) en de Turken (92%). In het algemeen kunnen we dus stellen dat de Italianen nog altijd de economische functie hebben die hen bij hun komst toegekend werd, nu vier decennia geleden: deze van arbeider.

Men kan voorzeker opwerpen dat in ons cijfer de genaturaliseerde Italianen ontbreken, van wie verondersteld kan worden dat ze verhoudingsgewijze hoger staan op de socio-professionele ladder, meer bepaald doordat ze toegang kregen tot het openbaar ambt. Het effect van deze afwezigheid mag nochtans niet overschat worden, omdat het aantal genaturaliseerden van Italiaanse origine een van de laagste is (7), zodat onze conclusies inzake het blijvende arbeiderskarakter van de Italiaanse gemeenschap in België hun geldigheid niet verliezen.

Dit alles neemt niet weg dat 8% van de beroepsactieve Italianen in België werkgevers of zelfstandigen zijn. Meer dan 60% van deze "self-made men" zijn bedrijvig in de handel en de horeca; ongeveer 14% zijn werkzaam in de bouw. Het is daar dat de oorsprong moet gezocht worden van het in België populaire beeld van de rijke "pizzaïola-Italiaan". Tot de vrije beroepen lijken de Italianen slechts langzaam door te dringen. Vermits er geen globale gegevens bestaan voor deze sector, moeten we ons met één beroep tevreden stellen, waaruit de schrijvende on-

dervertegenwoordiging van de Italianen duidelijk blijkt: het sociaal vrij prestigieuze beroep van advocaat. In de officiële ledenlijst van de Raad van de Orde van Advocaten van Luik - Luik, een van de belangrijkste vestigingsplaatsen van Italianen in België -, vinden we slechts 17 namen met een Italiaanse klank op de 470 ingeschreven advocaten, wat ongeveer 3,5% is (8). Dat terwijl 10% van de Luikse bevolking van Italiaanse nationaliteit is en we de genaturaliseerde Italianen dus zelfs niet meerekenen (9). Overigens, dat namen van Italiaanse origine vrijwel de enige vreemde namen zijn op die Luikse advocatenrol, laat ons opnieuw toe om de achterstandspositie van de Italiaanse gemeenschap te relativeren.

Vooraleer in het kort een beeld te schetsen van de werkloosheid onder de Italianen, moeten we nog onderstrepen dat er slechts één enige wettelijke discriminatie tegenover vreemdelingen bestaat inzake tewerkstelling en dat is voor het openbare ambt (10). De praktijk kan natuurlijk heel anders zijn.

1.2. Werkloosheid.

Nog altijd volgens de vrij recente studie van Bastenier en Dassetto, zou werkloosheid het lot zijn van een groot deel van de migrantenbevolkingen. Terwijl het werkloosheidscijfer voor Belgische mannen rond 6,4% lag, bedroeg dit méér dan het dubbele (15%) voor Italianen, 20% voor Turken en 25% voor de Marokkanen. Eens te meer bevinden de Italianen zich tussen de Belgen en de recentere migranten. Dit vrij hoog werkloosheidscijfer voor de migranten wordt verklaard doordat het meestal om arbeiders gaat in de zware industrieën die op de terugweg zijn. Meer dan de helft van de Italianen bijvoorbeeld bevindt zich in de ijzer- en metaalnijverheid en de mijnbouw (11). Daardoor wordt ook verklaard waarom de werkloosheidscijfers van de verschillende nationaliteiten korter bij elkaar komen te liggen, wanneer enkel met de arbeidersbevolking wordt rekening gehouden. Bij de vrouwen zijn 17% van de Belgen werkloos, terwijl

dat cijfer tussen de 30 en 40% bedraagt bij de Italiaanse, Marokkaanse en Turkse vrouwen. Overigens zou ook de werkloosheid bij jonge Italianen zeer hoog zijn (Seghetto, 1987: 12).

Inzake maatregelen tot opslorping van de werkloosheid daarentegen zijn migranten sterk ondervertegenwoordigd. Volgens Bastenier en Dassetto "is het duidelijk dat bij deze opslorplingsmaatregelen de praktijk is dat bij voorkeur Belgen worden aangeworven" (1988: 7). Dit draagt nog eens bij tot hogere werkloosheid onder de migranten, vooral onder de jongeren waarvoor vele van deze programma's in het bijzonder ontworpen werden.

1.3. Besluiten.

Deze weinige gegevens over tewerkstelling en werkloosheid van Italianen volstaan al om de mythe in twi-
fel te trekken van het Italiaanse welslagen in België. De aanwezigheid van Italiaanse handelszaken geeft ongetwijfeld kleur aan het centrum van heel wat Waalse steden en van Brussel, en kan dus niet onopgemerkt blijven. Maar wat minder opvalt, is dat de werkloosheidsdiensten ook druk bezocht worden door transalpijnse migranten. Dat een Italiaanse advocaat of geneesheer nog opvalt, is dat ook geen teken aan de wand? Wie was er dertig jaren geleden verbaasd over dat er zoveel Italiaanse mijnwerkers rondliepen in België?

Een zekere stijging op de beroepenladder heeft ongetwijfeld plaatsgevonden in de loop van de vier decennia dat de Italiaanse gemeenschap in België leeft. Maar heeft deze mobiliteit ook de algemene ontwikkeling van de arbeidsmarkt in dit land overhoop gehaald? Hebben de Italianen hetzelfde socio-professionele profiel bereikt als de Belgen? We denken van niet, alhoewel ze er korter bijstaan dan de Turken of de Marokkanen. Deze successen zijn overigens niet van aard geweest om hen tot de economische elite van het land te laten doordringen. Hoeveel Italiaanse ondernemers zijn er bij de top-20 van de zakenlui in België? Geen enkele. We bevinden ons veelal in de aanwezigheid van een geheel van individuele

inspanningen en offers, waardoor sommigen aan het ouderlijke milieu zijn kunnen ontsnappen of hun eigen uitgangspositie hebben kunnen verbeteren, maar dat alles binnen zekere grenzen. Ze hebben zich ongetwijfeld tot een elite opgewerkt, maar niet van de Belgische samenleving. Ze staan gewoon maar een of twee sporten hoger op de ladder dan de mijnwerkers van Marcinelle.

2. Het juridisch-politieke statuut van de Italianen in België.

Zoals dat ook is voor de andere vreemdelingen beschikken de Italianen die legaal in België verblijven over alle sociale rechten waarvan ook de Belgen genieten. Geen enkele tekst verbiedt hen om actief deel te nemen aan het syndicale leven. Ook mogen ze stemmen voor de ondernemingsraden of voor de Comités voor Veiligheid, Gezondheid en Verfraaiing der Werkplaatsen (Beauthier, 1985). Op het vlak van de sociale rechten zou België zelfs een der meest vrijgevlige landen van Europa zijn.

Ook is het vreemdelingen niet verboden om lid te worden van een politieke beweging en te militeren. Hij kan verenigingen oprichten en de Belgische en buitenlandse politiek bekritisieren, binnen de grenzen van de Belgische wetgeving. Dit zijn ongetwijfeld belangrijke politieke uitdrukkingvormen. Maar het actieve en passieve stemrecht op gemeentelijk, provinciaal, regionaal en nationaal vlak is hen nog niet verleend, in tegenstelling tot wat in sommige andere Europese landen gebeurd is. België houdt vast aan de drie-eenheid Belg-burger-kiezer. Van deze discriminatie zijn de genaturaliseerde vreemdelingen in mindere mate het slachtoffer (12).

Als burgers van een lidstaat van de Europese Gemeenschap zijn de Italianen op dit vlak weeral relatief bevoorrecht tegenover andere vreemdelingen. De ontwikkeling van de idee van een Europees burgerschap, in het kader van de Eenheidsmarkt van 1993, houdt namelijk in dat alle lidstaten het actieve en passieve stemrecht zullen geven aan de burgers van de Gemeenschap die op hun grondgebied verblijven. De resolutie die op 15 maart

1989 door het Europese Parlement aangenomen werd (13) en waarbij het gelijklopende voorstel van richtlijn van de Commissie werd aanvaard (14), moet nu nog door de Raad van Ministers worden aangenomen om dit recht effectief te maken op het vlak van elke lidstaat. Dikwijls moet daaraan een herziening van de nationale grondwet voorafgaan. Wat er ook van zij, het toekennen van het gemeentelijke stemrecht aan burgers van de lidstaten, laat de vragen onbeantwoord naar stemrecht op andere niveaus (regionaal en nationaal) en naar stemrecht voor de andere vreemdelingen. Daarvoor is geen oplossing in zicht vóór het einde van de eeuw.

Samengevat, de Italianen die in België verblijven zijn nog altijd achtergesteld in vergelijking met de Belgen: ze hebben geen gemeentelijk stemrecht. Anderzijds zijn ze potentieel bevoorrecht tegenover de vreemdelingen van buiten de Gemeenschap, die naar verwacht veel langer verstoken zullen blijven van dit stemrecht. Tenslotte vormt de politieke participatie van de vreemdelingen, via stemrecht op hogergelegen niveaus van de besluitvorming, nog altijd geen voorwerp van debat. Het lijkt overigens van weinig werkelijkheidszin te getuigen om te verwachten dat België dit recht zal toekennen aan de vreemdelingen die in het land leven, dus ook niet aan Italianen. Net als de anderen, zullen ze dus nog lange tijd slechts ten dele burger van het koninkrijk zijn, behoudens wanneer ze via de grote naturalisatie de Belgische nationaliteit verwerven (15).

Overigens zijn Italianen in deze aangelegenheid van juridisch-politieke rechten opnieuw relatief bevoorrecht ten aanzien van andere vreemdelingen, dat zijn: die van buiten de Europese Gemeenschap. Toelatings- en verblijfsvoorwaarden zijn soepeler en het gevaar van uitzetting of van een andere vorm van verwijdering van het grondgebied, is kleiner (Beauthier, 1985: 234-261).

3. De jonge Italianen in het Belgische schoolstelsel.

Een eerste indruk van de mate van integratie van de Italianen in het Belgische onderwijssysteem kan men

krijgen door het onderwijsniveau van de beroepsactieve en tewerkgestelde Italianen te vergelijken met dat van de Belgen. Uit tabel 2, die over heel België gaat, blijkt dat bijna 72% van de Italiaanse arbeiders in België enkel een diploma van lager middelbaar onderwijs hebben, wat overeenkomt met drie jaren schools slagen na het basisonderwijs. Voor gelijkaardige Belgen is dat slechts 54%. Voor diploma's hoger onderwijs is de toestand nog meer uitgesproken: minder dan 4,5% van de beroepsactieve Italianen bezitten zo'n diploma, tegenover 14% bij de Belgen. Voor een universitair diploma zijn deze cijfers 1,1% tegenover 6,5%. Er kan natuurlijk opgeworpen worden dat deze cijfers het werkelijke onderwijsniveau van de Italianen onderschatten, vermits de genaturaliseerden weeral uitgesloten worden. Deze onderschatting wordt nochtans gecompenseerd doordat wél in rekening werden gebracht, de jongeren die alleen maar om te studeren uit Italië komen en de kinderen van Europese ambtenaren die wellicht een belangrijk aandeel vormen in de universiteitsbevolking van Italiaanse oorsprong. Anderzijds zou de kloof tussen Italianen en Belgen verminderen, wanneer de vergelijking beperkt zou worden tot Italianen en Belgen uit dezelfde socio-professionele groep.

Voor wat de Italiaanse bevolking aangaat die voltijds onderwijs volgt, hebben we vier indicatoren weerhouden die ons toelaten om iets te zeggen over de achterstand van jonge Italianen in het Belgische schoolstelsel: het aantal Italiaanse kinderen met achterstand in het lager onderwijs, hun oververtegenwoordiging in het buitengewoon onderwijs, hun concentratie in het technisch en beroepsonderwijs en, tenslotte, hun ondervertegenwoordiging in het universitaire onderwijs.

3.1. De achterstand van Italiaanse kinderen in het basisonderwijs.

Tabel 3 laat zien dat, op elk onderwijsniveau, het percentage Italiaanse kinderen met schoolse achterstand beduidend hoger ligt dan dat van de Belgische kinderen

Tabel 2: België - Werkende Beroepsbevolking (1) naar onderwijsniveau en nationaliteit.

Nationaliteit.	Belgische Aantallen	%	Italiaanse Aantallen	%
<u>Onderwijsniveau.</u>				
Lager onderwijs.	559 930	21,1	12 050	28,4
Lager middelbaar onderwijs.	721 167	32,7	18 411	43,4
Hoger middelbaar onderwijs.	688 172	25,8	9 855	23,2
Hoger pedagog. onderwijs.	166 111	6,2	142	0,3
Studiën van be- dienaar van een erkende eredienst.	6 279	0,2	33	0,1
Hoger niet- universitair onderwijs.	193 816	7,3	1 386	3,3
Universitair onderwijs.	172 432	6,5	474	1,1
Hoger onder- wijs onbepaald.	2 070	0,1	18	-
Niveau van onderwijs onbepaald	2 542	0,1	83	0,2
Totaal.	2 663 519	100	42 452	100

Bron: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volks- en woningtelling van 1981, Tabel 11.08, F T, Pagina 001, 002, 013, 014.

(1) Het gaat hier om de werkende beroepsbevolking die geen onderwijs met volledig leerplan meer volgt en titularis is van een Belgisch diploma.

DE ITALIAANSE MIGRANTENGEMEENSCHAP IN BELGIE

Tabel 3: Schoolachterstand van kinderen van Belgische en vreemde nationaliteit (onderverdeeld naar geboorteplaats) in het lager onderwijs. Schooljaar 1980-81. Verdeling naar onderwijsgraad. (Percentages).

Onderwijsgraad.	1ste graad	2de graad	3de graad	Totaal
Nationaliteit.				
(geboorteplaats).				
Belgen.	17,1	25,6	29,6	24,1
Italianen.				
In België geboren.	21,6	33,7	39,8	31
In het buitenland geboren.	44,4	62,8	64,8	58,3
Totaal.	24,4	38	44,5	35,1
Turken.				
In België geboren.	38,2	61,1	54,6	49,1
In het buitenland geboren.	54,4	74,8	74,4	66,4
Totaal.	45,6	68	65	57,6
Noord-Afrikanen.				
(Marokkanen, Algerijnen, Tunesiërs).				
In België geboren.	30,3	49,6	53,3	42,8
In het buitenland geboren.	53,5	69,8	73,3	65,1
Totaal.	36,3	55,6	59,6	49,2

Bron: Marques-Balsa c., La structure des appartenances. La fixation des appartenances par le champ scolaire. Doctoraat, Université Catholique de Louvain, 3 volumes, 1987. De auteur maakt gebruik van de officiële gegevens van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Franse Cultuur.

maar even duidelijk lager dan dat van Turkse en Marokkaanse kinderen. Opnieuw nemen de Italianen hier een tussenpositie in. We moeten wel opmerken dat wanneer we alleen de Italiaanse kinderen nemen die in België geboren werden - het gaat dan om 18.642 op de 21.944 of om en nabij de 85% - dit percentage sterk vermindert. Voor de drie graden komt het dan in de buurt van dat van de Belgische kinderen met problemen. Dit is overigens ook zo voor de Marokkaanse en Turkse kinderen. Opvallend is wel dat het ander deel van de populatie - Italiaanse kinderen die in Italië geboren werden - slechter scoort dan de Turkse of Marokkaanse kinderen die in België geboren werden. Dit wijst duidelijk op het belang van de geboorteplaats in de verklaring van schoolse achterstand bij niet-Belgische kinderen in het lager onderwijs. De verklaring is dat in België geboren kinderen vlotter vertrouwd geraken met de taal en met de culturele codes van het land dan wanneer dit contact later gebeurt. Het belang van de nationaliteit moet dus gerelativeerd worden.

Het moment is aangebroken om het belang van de taal der cijfers juist in te schatten. Ten eerste betekent "schoolse achterstand" niet noodzakelijk "mislukking". Het kan best dat de kinderen al met een of twee jaren achterstand aan hun schoolse opvoeding begonnen zijn. Dit is méér waarschijnlijk voor Marokkaanse en Turkse kinderen dan voor Italiaanse, omdat er bij de eerstgenoemde migrantenpopulaties nog altijd gezinsherenigingen plaats grijpen. De betrokken kinderen moeten dan van vooraf aan beginnen, ook wanneer ze thuis al enige schooljaren achter de rug hadden. Ten tweede, worden de Belgische kinderen van Italiaanse oorsprong weeral niet in de analyse betrokken. Verondersteld kan worden dat ze ongeveer dezelfde schoolse achterstand hebben als in België geboren Italiaanse kinderen. Tenslotte laten deze cijfers niet toe om de invloed van het socio-professionele milieu in te schatten. Onderzoek over deze materie zou ongetwijfeld bijzonder welkom zijn. Een onderzoek op basis van de cijfers van 1977 toonde aan dat het percentage Italiaanse kinderen met achterstand hoger lag

dan het percentage voor kinderen uit arbeidersmilieu, alle nationaliteiten samen genomen (Marquès-Balsa, 1979) (16).

3.2. De Italiaanse kinderen in het buitengewoon onderwijs.

Volgens een recent onderzoek over de kinderen van Italiaanse oorsprong in het franstalig onderwijs van het Brusselse arrondissement (17), zouden de kleine Italianen oververtegenwoordigd zijn in het bijzonder onderwijs. De cijfers voor heel België (zie tabel 4) brengen daarvan nochtans geen bevestiging. Ook hier is voorzichtigheid geboden, misschien nog meer dan op andere terreinen. We kunnen dan ook alleen maar onze twijfels uitspreken over de proportionele vertegenwoordiging van kinderen van verschillende nationaliteiten in het buitengewoon onderwijs.

3.3. De jonge Italianen in het technisch secundair en beroepssecundair onderwijs.

In dit geval is het gemakkelijker om uitspraken te doen over de relatieve concentratie van Italiaanse jongeren. Volgens tabel 4 volgen bijna 55% van de Italiaanse leerlingen in het secundair onderwijs de technische of beroepsopleidingen, tegenover maar 42% bij de Belgen. Voor de Turken is dit percentage nog hoger: 73%. Ook hier treffen we weeral die tussenpositie aan van de Italianen. Deze oververtegenwoordiging van de vreemde nationaliteiten in het technisch en beroepsonderwijs is een belangrijk punt, omdat geweten is dat leerlingen die alleen maar dit diploma hebben, veel meer risico lopen om in de werkloosheid terecht te komen. Dat heeft zowel te maken met het overaanbod van deze diploma's als met de neergang van de industriële sectoren waarin deze diploma's het best aan bod komen.

Tabel 4: België - Uitsplitsing van het bevolkingsdeel dat onderwijs met volledig leerplan volgt, naar nationaliteit en aard van het gevolgde onderwijs.

Nationaliteit.	Belgen		Italianen		Turken	
	Aantallen	%	Aantallen	%	Aantallen	%
Lager onderwijs.						
(Totaal).	754 252	100,0	38 086	100,0	12 584	100,0
Gewoon.	722 875	95,8	36 665	96,3	12 221	97,1
Buitengewoon.	31 377	4,2	1 421	3,7	363	2,9
Secundair onderwijs.						
(Totaal).	729 272	100,0	26 226	100,0	4 620	100,0
Algemeen.	398 151	54,6	11 067	42,2	1 176	25,5
Technisch.	194 130	26,6	7 886	30,1	1 176	35,4
Beroepsonderwijs.	114 179	15,6	6 457	24,6	1 748	37,8
Kunstonderwijs.	7 079	1,0	208	0,8	10	0,2
Buitengewoon.	15 733	2,2	608	2,3	49	1,1
Hoger onderwijs.						
(Totaal).	177 515	100,0	2 422	100,0	276	100,0
Pedagogisch onderwijs kort.						
Niet universitair.	23 626	13,3	287	11,8	14	5,1
Universitair.	66 201	37,3	1077	44,5	86	31,2
Universitair.	87 688	49,4	1058	43,7	176	63,8

Bron: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volks- en woningtelling van 1981, tabel 11.07 c, pagina 001.

DE ITALIAANSE MIGRANTENGEMEENSCHAP IN BELGIE

3.4. De Belgische Italianen aan de universiteit.

Zoals uit tabel 5 blijkt, neemt het aantal Italiaanse universiteitsstudenten slechts heel langzaam toe. Terwijl de Italianen 2,5 tot 3% van de Belgische bevolking vormen, maken ze maximaal 0,94% uit van de universiteitsstudenten. Een duidelijke ondervertegenwoordiging dus. Parallel hiermee merken we op dat studenten ten hoogste 0,4% van de Italiaanse bevolking uitmaken, terwijl dat bij de Belgische bevolking oploopt van 2,5 tot 3% (Seghetto, 1987: 12).

Tabel 5: Studenten van Italiaanse nationaliteit aan de Belgische universiteiten.

Aantal studenten.	Totaal	Ital. stud.	Ital. stud. in percent van totaal	Ital. stud. in percent van bevolk.
Academiejaar.				
1981-1982	95 882	722	0,75	0,3
1983-1984	100 362	829	0,83	0,3
1984-1985	102 354	916	0,89	0,34
1985-1986	103 598	933	0,9	0,35
1987-1988	103 522	973	0,94	0,39

Bron: Universitaire Stichting, Dienst voor universitaire statistiek, jaarverslagen 1982, 1984, 1985, 1986, 1988.

De vergelijking van de Italiaanse aanwezigheid aan de universiteiten met die van andere migrantenbevolkingen loopt mank wegens de onmogelijkheid om de "migrantenkinderen" van de "vreemde studenten" te onderscheiden. Zo waren er 1.090 Marokkanen ingeschreven in 1987-88 (18), honderd meer dan Italianen. Migrantenkinderen vormen bij hen nochtans slechts een kleine minderheid; de grote meerderheid komt direct van Marokko om hier te studeren. Overigens zou ook hier een opsplitsing van de cijfers naar het sociale milieu van oorsprong interessante resultaten geven.

3.5. Besluiten.

Deze vijf indicatoren om de schoolse achterstand van Italiaanse jongeren te meten verdienen eigenlijk een beter lot dan hetgeen hen hier is toebedeeld. Evenwel zou daarvoor nieuw en oorspronkelijk onderzoek nodig zijn. Voor ons opzet volstonden de enkele gegevens die momenteel beschikbaar zijn: aantonen dat, na veertig jaren aanwezigheid in België, de Italiaanse gemeenschap ook in het schoolstelsel nog steeds een achterstandspositie inneemt. Deze achterstand komt ondermeer tot uitdrukking in het vrij lage opleidingsniveau van het beroepsactieve deel van de Italiaanse bevolking, in de relatief hogere frequentie van schoolachterstand bij Italiaanse scholieren, in de relatieve concentratie van deze bevolkingsgroep in het technisch en beroepsonderwijs en, spiegelbeeld daarvan, in de ondervertegenwoordiging van Italiaanse jongeren aan de universiteit. Doordat ondertussen nieuwe migrantengroepen in een nóg slechtere positie zijn terecht gekomen, wordt de achterstand van de Italiaanse gemeenschap niet langer als een probleem gezien. Doordat die achterstand verhoudingsgewijze minder uitgesproken is, wordt hij integendeel soms als een relatief succes aangekaart. Wat deze illusie van een perfecte "schoolse integratie" van de Italiaanse gemeenschap nog versterkt, is het ten tonele voeren van enkele opvallende gevallen van schoolse successen, waarbij vergeten wordt dat het hier nog om uitzonderingen gaat (Campioli, 1977).

4. De huisvesting van de Italianen in België.

De periode van de barakken waarin de Italiaanse mijnwerkers op het einde van de jaren veertig opeengepakt werden, ligt ver achter ons. Vergeleken met de huisvestingstoestand van de migrantenbevolking in het algemeen, die duidelijk achterligt op die van de Belgen, vormen de Italianen zelfs een bevoordeelde groep. Vooral tijdens het decennium van 1970 tot 1980 zijn de woonomstandigheden van de Italianen er sterk op verbeterd, veel sneller

dan die van de Turken of Marokkanen (Bastenier en Dassetto, 1988: 9).

Twee indicatoren laten ons toe om de huidige woonomstandigheden van de Italianen in te schatten: de eigendomsverwerving en het comfort van de woning.

4.1. De eigendomsverwerving.

In Brussel-stad zijn 34,5% van de Belgen eigenaar van hun woning, 27% van de Italianen, 12,2% van de Turken en 9,5% van de Marokkanen (Kesteloot, 1987: 6). Dit percentage van huiseigenaars bij de Italianen kan wellicht niet zómaar veralgemeend worden naar de rest van het land, wegens de specifieke kenmerken van de Italiaanse bevolking die in Brussel woont: oververtegenwoordiging van handelaars, aanwezigheid van de Europese ambtenaren. Zelfs dan lijkt het boven alle twijfels te staan dat de Italianen de eerste plaats bij de migrantenbevolkingen bekleden inzake woningbezit. Dit kan ondermeer verklaard worden door hun betere socio-professionele (en dus economische) positie en door de langere verblijfsduur in het land.

In het geval van de Italiaanse gemeenschap hebben ook de familiale solidariteit en vriendschapsbanden een belangrijke rol gespeeld bij de eigendomsverwerving in de jaren 60 en 70. De courante praktijk was om aan een lage prijs een oude arbeiderswoning te kopen, gedeeltelijk met behulp van een lening door een familielid of een vriend. Daarna werkten familie en vrienden tijdens weekeinden en 's avonds aan de verbetering van de woning, een samenwerking die herhaald werd voor de andere leden van het familiale en vriendschapsnetwerk. Naar het schijnt is deze solidariteit in belangrijke mate afgenomen vanaf het einde van de jaren 70, om plaats te ruimen voor in België meer courante vormen van eigendomsverwerving.

4.2. De kwaliteit van de woonst.

"Van de migranten hebben de woningen van de Italianen de beste kwaliteit. Ze worden gevolgd door de Grieken en de Spanjaarden, terwijl de Turken en de Marokkanen slecht gehuisvest zijn" (Kesteloot, 1987: 9). Aan dit citaat hebben we eigenlijk niets toe te voegen: de positie van de Italianen is bevoorrecht, vergeleken met de andere migrantenbevolkingen en achtergesteld ten aanzien van de Belgen. Deze conclusie wordt onderbouwd door tabel 6, zelfs al gaat die alleen maar over Brussel. Voor zes van de zeven kenmerken komen de Italianen op de tweede plaats, vlak achter de Belgen.

Tabel 6: Karakteristieken van de huisvesting per nationaliteit.

Nationaliteit.	Belg.	Ital.	Spaans	Grieks	Turks	Marok.
Karakteristieken van de huisvesting (%).						
Centrale verwarming.	63,4	51,1	36,5	37,6	25,8	19,0
Bad of stortbad.	77,7	71,3	64,4	61,1	42,2	42,2
Telefoon.	76,2	62,1	48,6	49,8	17,6	18,0
Isolatie.	17,7	11,3	6,8	8,0	4,3	3,2
Private toilet.	91,0	87,0	82,5	81,4	77,6	71,6
Gescheiden keuken.	77,8	71,8	75,9	69,9	67,4	64,6
Aantal woonvertrekken per persoon.	2,16	1,54	1,45	1,36	0,98	0,97

Bron: Kesteloot C., *Le marché du logement et les immigrés à Bruxelles, Tribune Immigrée*, nr. 26-27, juli 1987, p. 6. Deze cijfers hebben betrekking op het jaar 1981.

4.3. Conclusies.

Alhoewel we ook inzake huisvesting niet erg diep gegraven hebben, blijkt uit het gepresenteerde materiaal dat ten aanzien van de Belgen, de Italianen nog heel wat achterstand weg te werken hebben. Ze zijn minder frequent eigenaar van hun woning en die woning is daarenboven van een geringere kwaliteit. Anderzijds zijn de Italianen de best gehuisveste migrantenbevolking van België. Er is een opvallende verbetering in hun positie opgetreden in de loop van de jaren: van barakken naar eenvoudige woningen die soms mediterrane trekken kregen, zoals door het aanbouwen van een balkon. Maar deze verbetering is veeleer het resultaat van individuele inspanningen, ondersteund door de solidariteit van familie en vrienden, dan wel van een georganiseerd optreden van de leaders van de Italiaans-Belgische gemeenschap of van een bewust beleid van de Belgische overheid.

5. De Belgen over hun Italiaanse landgenoten.

Volgens een opiniepeiling van de Europese Commissie die in november 1989 werd gepubliceerd (19), is België een van de meest xenofobe en racistische landen van Europa. Doelwit van die hatelijke gevoelens en gedragingen zijn vooral de Marokkaanse en Turkse migranten en hun kinderen. Hoe kijken die Belgen aan tegen de Italianen, die dan toch al zolang met hen samenwonen? Het antwoord op die vraag verschilt naargelang het over Vlaanderen, Wallonië of Brussel gaat. In de mate dat Vlaanderen geen massale Italiaanse immigratie gekend heeft, op Limburg na dan wel, kan de veronderstelling geopperd worden dat hun perceptie van de Italianen niet verschilt van het stereotype dat de Italiaan over de hele wereld met zich meedraagt. In Brussel lijkt het beeld te overheersen van de geslepen Italiaanse commerciant met daaraan gekoppeld dat van de rijke Europese ambtenaar. In Wallonië, immigratiestreek bij uitstek voor de Italianen, zou men verwachten dat de Italianen deel zijn gaan uitmaken van het landschap. Dat is in hoge mate ook zo. Italianen en Walen bezoeken dezelfde gelegenheden, trouwen met

elkaar, leven samen zonder open conflicten. Dat neemt niet weg dat volgens een peiling van het INUSOP van de Université Libre de Bruxelles, in maart 1988 "anti-Italiaanse gevoelens aanwezig bleven in Wallonië, gevoelens die tot uitdrukking kwamen in het feit dat een meerderheid van Walen het stemrecht aan de Italianen weigerde, dat terwijl de meerderheid van de Italianen in België vandaag van de tweede of derde generatie zijn. De Walen blijven ongevoelig tegenover de Italianen. Maar dat beantwoordt niet langer aan een reële toestand. Wanneer men hen vraagt waarom, dan weten ze het niet goed meer. Ongetwijfeld omdat veertig jaren geleden er serieuze conflicten geweest zijn. Het is als in Romeo en Julia: men weet niet meer waarom er oorlog is, maar oorlog is er nog altijd" (20).

Het is onze bedoeling niet om hier in te gaan op deze blijvende vijandigheid van de Walen tegenover de Italianen. We willen gewoon maar aanduiden dat ze bestaat, weze het dan minder uitgesproken dan die tegen Maghrebijnen en Turken. Een zeer recent onderzoek van J. Billiet en zijn medewerkers bevestigt deze vaststellingen overigens (Billiet e.a., 1990) (21).

Algemene besluiten.

Het doel van deze bijdrage was om aan te tonen dat de Italianen in België een achtergestelde groep blijven ten aanzien van de Belgische bevolking en dit op verschillende vlakken. Inzake hun socio-professionele positie blijven ze in meerderheid handarbeiders en daardoor hebben ze meer te lijden onder de werkloosheid. Inzake schoolse inpassing stoten ze nog op een hele resem van problemen die niet meteen opgelost kunnen worden. Ze blijven verstoken van fundamentele politieke rechten. Hun huisvesting is er ongetwijfeld op vooruitgegaan, maar blijft achter op die van de Belgen zowel qua eigendomsverwerving als qua woonkwaliteit. Tenslotte mag het verbazing wekken dat de Walen ten aanzien van hun Italiaanse landgenoten een zekere vijandigheid aan de dag blijven leggen.

Deze verscheidene vaststellingen spreken de observatie niet tegen dat de Italiaanse gemeenschap, op alle vlakken die ter sprake werden gebracht, vooruit is gegaan. Vinden we vandaag geen geneesheren en werkgevers, universiteitsstudenten en politieke verantwoordelijken die uit deze Italiaanse gemeenschap komen, geen eigenaars van mooie huizen? Het tijdperk van twisten en kloppartijen tussen Italianen en Belgen lijkt gelukkig voorgoed voorbij (22). De Maghrebijnen en de Turken van vandaag zijn de Italianen van gisteren. Hun positie op de onderzochte domeinen is dikwijls slechter dan die van de Italianen, waardoor laatstgenoemden een soort van tussengroep worden, relatief achtergesteld of relatief bevoordeeld naargelang van de groep waarmee men hen vergelijkt.

We hebben overigens een punt aangeraakt dat verder zou moeten ontwikkeld worden. Het merendeel van de verbeteringen lijkt veeleer het resultaat te zijn van de algemene ontwikkeling van de Belgische samenleving en van een reeks van individuele en familiale inspanningen, niet van de acties van een Italiaanse beweging of gemeenschap die rond haar leiders georganiseerd is en evenmin van een "integratie"beleid dat door de Belgische overheden zou gevoerd zijn. In deze zin kunnen we gewagen van een relatieve machteloosheid van de Italiaanse gemeenschap in België.

Zeer in het algemeen, zou men kunnen zeggen dat de Italiaanse gemeenschap in België "geïntegreerd" is, in de zin dat ze daadwerkelijk deel uitmaakt van de Belgische samenleving en dat ondanks het feit dat ze slachtoffer blijft van ongelijkheden en achterstellingen. Tussen die ongelijkheden - of, zo men wil, de relatieve achterstandspositie van de collectiviteit - en de machteloosheid van de gemeenschap bestaat er een wederkerige relatie. Enerzijds zijn de eerste het resultaat van het tweede. Anderzijds dienen de eerste als basis voor het tweede. In de mate waarin de Italiaanse gemeenschap er niet in slaagt om deze ongelijkheden te verminderen door een collectieve actie, kan men van onmacht van de Italianen in België gewagen. Zo zijn ongelijkheid

en onmacht sterk met elkaar verweven, zonder daarom synoniemen te worden.

Zo een zekere "integratie" van de geïmmigreerde gemeenschappen dus onvermijdelijk lijkt, zou het interessant zijn om te ontdekken wie de modaliteiten van deze "integratie" bepaalt. Wie bepaalt er in hoeverre de migrantenbevolkingen zich moeten integreren en hoe? Door zich op de ontwikkeling van het proces zélf te concentreren, vergeet het merendeel van de studies over integratie deze vragen te stellen. Ze kunnen alleen beantwoord worden door een benadering in termen van macht en onmacht van de betrokken partijen.

Inderdaad lijkt het dat deze studies over integratie in zekere zin vergeten om na te denken over de omstandigheden die de termen bepalen van deze "integratie". Ze bestuderen niet de mate waarin de verschillende partijen - de migrantenbevolkingen en de autochtone samenleving - hun concept "integratie" en de modaliteiten om deze integratie te verwezenlijken, kunnen kiezen en doordrukken. Er wordt niet geanalyseerd in welke mate de aan gang zijnde "integratie" de belangen van de ene of de andere partij dient. In het kort, er is een schrijnend gebrek aan een benadering in termen van macht en onmacht van de relaties tussen de autochtone samenleving en de migrantengroepen. De gangbare studies over "integratie" dragen ertoe bij om deze fenomenen van macht en onmacht te verhullen, veeleer dan ze bloot te leggen.

Dit gezegd zijnde en ondanks het vrij oppervlakkige overzicht van de vijf besproken domeinen, zijn we ervan overtuigd dat we ons doel bereikt hebben. Veel blijft nog te doen. Er zou een vergelijking moeten gebeuren van de verschillende nationaliteiten volgens het sociale milieu. Daardoor zou de nationaliteit als verklarende factor aan belang kunnen verliezen. Nochtans mag niet vergeten worden dat het geen toeval kan zijn dat 3/4 van de Italianen in België arbeiders zijn en dat een deel van hun problemen daarvan het gevolg zijn. Daar bovenop komen de problemen die verbonden zijn met hun status als vreemdeling. Zoals dat al gezegd werd in een van de

eerste Belgische onderzoeken over migranten: "Sociologisch is "vreemdeling", hij die zich niet beschouwt als deel van een bepaald milieu en ook niet als dusdanig wordt gezien. De immigrant is vreemdeling in het land van ontvangst, zolang hij én de anderen niet vergeten dat hij ooit geen deel uitmaakte van dat milieu." (Clemens, Vosse Small en Minon, 1953: 71). Het tweede deel van het citaat lijkt ons zeer van toepassing op de situatie van de Italianen in België.

VOETNOTEN

- (1) Dit probleem van het dragen van de sluier in de scholen heeft nochtans bijlange niet dezelfde passies opgeroepen als in Frankrijk het geval was.
- (2) Zie bijvoorbeeld het artikel met als titel "Nos Italiens" in de "Pourquoi Pas?", nr. 3586, van 20 augustus 1987.
- (3) Ministero degli Affari Esteri, Direzione Generale Emigrazione e Affari Sociali, Comunità Italiane nel Mondo 1985-1987, Roma, 1988.
- (4) Deze studie heet "Realta' e prospettive della popolazione nel Belux" (gedateerd 8 januari 1988) en werd uitgevoerd door Silvana Panciera en Karen Pacht op vraag van het regionale bestuur voor België en Luxemburg van de ACLI (Associazione Cristiana Lavoratori Italiani).
- (5) Deze studie uit 1988, in opdracht van de "Conseil Consultatif pour les Populations d'Origine Etrangère de la Communauté Française de Belgique" steunt op geactualiseerde cijfers van de algemene volkstelling uit 1981.
- (6) Fondazione LABOS, "Indagine sull'evoluzione e lo stato attuale dell'emigrazione italiana". Roma, Consiglio Nazionale dell'Economia e del Lavoro, november 1988, p. 147.
- (7) Zie de studie van E. Lekeux (Brussel, C.S.C.I.B., 1988) waarin de auteur aantoont dat de Italianen in België weinig tot naturalisatie overgaan en dat dit van langsom minder gebeurt.

- (8) Conseil de l'ordre des avocats, "Annuaire du barreau de Liège, 1988-1989".
- (9) Volgens de officiële bevolkingscijfers, ons verstrekt door de stad Luik.
- (10) Aan het vraagstuk van de toegang tot het openbaar ambt voor inwoners van de Europese Gemeenschap die in een andere lidstaat van de Gemeenschap leven dan de hunne, wordt sinds een aantal jaren aandacht geschonken door de Commissie die deze gelegenheid graag voor 1993 zou opgelost zien.
- (11) Dit percentage werd berekend op basis van de gegevens uit Tabel 1.
- (12) Enkel de zogenaamde "grote naturalisatie" laat aan de genaturaliseerde persoon toe om tot provincieraadslid, volksvertegenwoordiger of senator te worden gekozen of tot minister te worden benoemd. De "gewone naturalisatie" geeft het passieve stemrecht op alle niveaus maar het actieve alleen op gemeentelijk vlak (Beauthier, 1985: 218).
- (13) Publikatieblad van de Europese Gemeenschappen, C96/106 van 17.04.1989).
- (14) COM(88)371, finale versie van 11.07.1988.
- (15) Zie voetnoot 12. Om een aanvraag tot grote naturalisatie in te dienen moet men sinds minstens vijf jaren de gewone naturalisatie hebben verkregen.
- (16) Volgens deze studie hadden in de eerste graad van het lager onderwijs 28,7% van de Italiaanse kinderen een schoolachterstand, vergeleken met 25,2% van alle arbeiderskinderen. In de tweede graad bedroegen deze cijfers respectievelijk 47,5% en 39,6% en in de derde graad 51,1% en 44%. Voor het hele lager onderwijs waren de cijfers 41,7% en 35,6%.
- (17) "Présence, localisation, insertion d'enfants d'origine italienne dans l'enseignement francophone de l'arrondissement de Bruxelles". De studie gebeurde door de CRISP (P. Blaise) voor rekening van het CO.A.SC.IT. (Comitato Assistenza Scolastica agli Italiani) van Brussel.

- (18) Fondation Universitaire, Bureau des Statistiques Universitaires, Rapport annuel 1988, p. 221. Zie ook tabel 21.
- (19) Commission des Communautés Européennes, Direction Générale de l'Information, de la Communication et de la Culture, EUROBAROMETRE, Spécial Racisme et Xénophobie, Brussel, november 1989.
- (20) Deze opiniepeiling is gepubliceerd in het weekblad "Pourquoi Pas?" op 17 maart 1988. Het citaat komt van bladzijden 27-28.
- (21) Zie een andere bijdrage in dit themanummer.
- (22) De jaren 60 en 70, vooral deze laatste periode, werden gekenmerkt door soms schrikwekkende vechtpartijen in diskotheken tussen jonge Belgen en jonge Italianen. Het is een van de redenen waarom, tot vóór 5 of 6 jaren, bepaalde nachtelijke gelegenheden in Limburg aan Italianen de toegang weigerden. Volgens een artikel in "De Morgen" (september 1990) zou dat nog tot op de dag van vandaag het geval zijn.

BIBLIOGRAFIE

- A.C.L.I. (1988), *Realtà e prospettive della popolazione italiana nel Belux*, Bruxelles.
- BASTENIER, A. et DASSETTO, F. (1988), *Cycles migratoires, espace, insertion, étude réalisée pour le C.C.P.O.E.*, Bruxelles.
- BEAUTHIER, G.-H. (1985), *Le droit des étrangers et le code de la nationalité*, Bruxelles, Editions Vie Ouvrière.
- BILLIET, J., CARTON, A., HUYS, R. (1990), *Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*, Leuven, K.U.L., Sociologisch Onderzoeksinstituut.
- CAMPIOLI, G. (1977), *Enfants migrants et réussite scolaire: les exceptions*, *Recherches Sociologiques* 8, nr. 2, 245-274.
- CLEMENS, R. et coll. (1953), *L'assimilation des immigrants en Belgique: Italiens et Polonais dans la région liégeoise*, Liège, Vaillant-Carmanne.
- COMMISSION DES COMMUNAUTES EUROPEENNES (1989), *Direction Générale de l'Information, de la Communication et de la Culture, EUROBAROMETRE, Spécial racisme et xénophobie*, Bruxelles.
- C.R.I.S.P. (1989), *Présence, localisation, insertion des enfants d'origine italienne dans l'enseignement francophone de l'arrondissement de Bruxelles*, Bruxelles, CO.AS.SC.IT.
- FONDATION UNIVERSITAIRE (1988), *Bureau des Statistiques Universitaires, Rapport annuel 1988*.
- FONDAZIONE LABOS (1988), *Indagine sull'evoluzione e lo stato attuale dell'emigrazione italiana*, Roma, Consiglio Nazionale dell'Economia e del Lavoro.
- KESTELOOT, C. (1987), *Le marché du logement et les immigrants à Bruxelles*, *Tribune Immigrée*, 26-27, 5-15.

- LEKEUX, E. (1988), Les naturalisations en Belgique, Bruxelles, C.S.C.I.B., non publié.
- MARQUES-BALSA, C. (1979), Situation scolaire des enfants des travailleurs étrangers, Recherches Sociologiques, 10, 2, 271-304.
- MARTENS, A. (1976), Les immigrés. Flux et reflux d'une main d'oeuvre d'appoint, Louvain, Presses de l'Université, Editions Vie Ouvrière.
- MINISTERO DEGLI AFFARI ESTERI (1988), Direzione Generale Emigrazione e Affari Sociali, Comunità Italiane nel mondo 1985-1987, Roma.
- SEGHETTO, A. (1987), Italiani in Belgio, Dossier Europa Emigrazione, 2, 10-16.

